

О‘SMIHLARNING INTELEKTUAL SALOHIYATINI RIVOJLANISHIDA QOBILIYATNING O‘RNI

Alimova Dilorom G‘ofirovna

*Qo‘rg‘ontepa tuman 14-umumiy o‘rta
ta‘lim maktabi amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: ushbu maqolada qobiliyatning o‘ziga hos psixologik hususiyat ekanligi atroflicha yoritilgan. Qobiliyat va iste‘dodning o‘xshash va farqli jihatlariga alohida to‘xtalib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Iste‘dod, qobiliyat, tashkiliy qobiliyat, eshitish qobiliyati

O‘smilarning intellektual salohiyatini rivojlanishida ularning tug‘ma qobiliyat va iste‘dodining o‘rni muhim ahamiyatga ega. Tug‘ma qobiliyatga ega bo‘lgan yoshlarimiz kattalarning har bir ta‘limiy, tarbiyaviy va kasbiy ta‘limotlarini tez ilg‘ab oladilar va tez o‘zlashtirib hayotga tadbiiq eta oladilar. Lekin bu qobiliyat va iste‘dod, barcha yoshlarimizga tug‘ma talant nasib etavermaydi. Shunday ekan, qobiliyatni shakllantirib borish, yoshlarning iste‘dodini oshirib borish birinchi navbatda pedagoglarimizga va keng jamoatchilik zimmasiga ya‘ni oila, mahalla, o‘quv muassasalari va korxonalar, tashkilot, ustaxonalar boshqaruvchilari zimmasiga tushadi. Iste‘dod tushunchasining asosiy mazmuni «qobiliyat» degan tushunchani ham anglatadi. Bizningcha, amaliyotda qo‘llaniladigan «qobiliyat» tushunchasi uchta asosiy qismga ega.

Birinchidan, qobiliyat psixologik o‘ziga xos alohida xususiyatlarga ega bo‘lib, bir odamni boshqasidan farqlaydigan qobiliyat tushuniladi, barcha odamlar xos bo‘lgan qobiliyat haqida gap ketganda hech kim bu iborani ishlatmaydi. «Qobiliyat» so‘zi marksizm-leninizm asoschilari bashora qilganidek bu - «Har kim qobiliyatiga yarasha» degan shiorda qo‘llanilgan, xolos.

Ikkinchidan, qobiliyat iborasi umuman olganda odamdagi o‘ziga xos har qanday turli xususiyatlarni anglatmay, balki faqat turli faoliyatlarni bajarishda erishgan muvaffaqiyatiga bog‘liq bo‘lgan shaxsga nisbatan qo‘llaniladi. Masalan, ba‘zi odamlar shubhasiz o‘ziga xos fazilatlariga ega: jizzakilik, lanjlik, yalqovlik kabi hususiyatlarni odatda qobiliyat deb bo‘lmaydi, chunki har qanday faoliyatda ham har doim muvaffaqiyatga erishish mumkin emas.

Uchinchidan, «qobiliyat» tushunchasi ayrim shaxslarda, ya‘ni uning bilimi yoki bilarmonligiga qarab belgilanmaydi. Ko‘pincha, pedagog o‘quvchining faoliyatidan uncha qoniqmasada, lekin shunga qaramay yaxshi o‘zlashtirolmayotgan bola boshqa o‘rtoqlaridan ortda qolmay fanlarni yaxshi o‘zlashtirishga harakat qilishi bilan o‘qituvchini xursand qiladi. Pedagog o‘zining noroziligini o‘quvchi bilan yetarlicha

shug‘ullanamasligini asoslab: o‘quvchining «qobiliyatiga e‘tibor berib», o‘quvchi bilan ko‘proq shug‘ullansa bilimni yaxshi o‘zlashtira olish qobiliyati bor degan xulosa keladi.

Har qanday o‘smirni faoliyati va bilimdonligi asosida tashkiliy ishga nomzodlikka ko‘rsatib va bu ko‘rsatishni «yaxshi tashkiliy qobiliyat» bilan asoslashadi, albatta, «tashkiliy qobiliyat»ga ega bo‘lish bu – «tashkiliy mahorat va bilarmonlik»ka ega degani emas ekanligi haqida o‘ylashmaydi. Balki aksincha bo‘lib chiqishi ham mumkin: hali tajribaga ega bo‘lmagan yosh xodimni «tashkiliy qobiliyati»ni asoslab nomzodlikka ko‘rsatishganda balki u hali shu davrda yetarli malaka va tajribaga ega bo‘lmasligi mumkin-u, lekin o‘zining bilimdonlik qobiliyati tufayli tez orada malaka va tajriba orttirib, muvaffaqiyatga erishishi ham mumkin. Yuqoridagi misollardan kelib chiqib, hayotda qobiliyat tushunchasi ostida odatda mavjud bo‘lgan bilim, mahorat va malakadan iborat bo‘lgan, lekin, bu bilim va mahoratlarga tez va oson erishishni anglatadigan o‘ziga xos hususiyatlar ko‘zda tutiladi. Biz qobiliyatni shaxsni tabiiy imkoniyatlari deb tushunishimiz mumkin emas, chunki, qobiliyatni biz « har bir insonning o‘ziga xos psixologik hususiyatlari» deb aniqladik, shuning uchun bu har qanday shaxsda mavjud bo‘lgan tabiiy xususiyat deb xulosa chiqarish aslo mumkin emas. Tabiiy bo‘lib faqat anatomo-fiziologik hususiyatlar, ya’ni qobiliyatning rivoji asosida yotgan iste’dod bo‘lishi mumkin, qobiliyatning o‘zi ham doimiy rivojlanish natijasida paydo bo‘ladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, qobiliyat tushunchasini insonning tabiiy xususiyati deb qabul qilmay, biroq biz ko‘p hollarda qobiliyat rivoji asosida ba’zi insonlarda tabiiy hususiyat, ya’ni iste’dod ham mavjudligini ko‘rishimiz mumkin. Ba’zida «haqiqiy», «tabiiy», «tabiatdan berilgan» va shunga o‘xshash so‘zlar bilan aytilganda - «tabiiy» tushunchasi, - qobiliyat tushunchasi bilan amaliy tahlilda bir-biriga bog‘liq. Ko‘p hollarda biz tabiiylikni iste’dod rivoji asosida yotgan qobiliyatni tushunamiz. Balki kimdir biror joyda amaliy so‘z ishlatishda, u yoki boshqa biror narsani - tabiiy xususiyatni qobiliyat deb ta’kidlashi mumkindir. Go‘dak tug‘ilgan vaqtda mavjud bo‘lgan «garmonik his» yoki «musiqaga bo‘lgan tuyg‘u» haqida o‘ylash dargumon. Ehtimol, har qanday idrokli inson, tug‘ilgan daqiqadan boshlab, muzikaga bo‘lgan tuyg‘u yoki o‘zaro his-tuyg‘uning rivoji asosida faqat iste’dod nishonalari, qiziqish yoki shunga o‘xshash tuyg‘u mavjud deb o‘ylash mumkin. Shuni alohida ta’kidlashimiz kerakki, tabiiy iste’dod nishonalari haqida gap ketganda, biz hali meros bo‘lib qolgan iste’dod nishonalari haqida so‘zlaganimiz yo‘q. Bu ikki tushunchani bir-biriga tenglashtirishdagi yakuniy xulosa xatto haddan tashqari keng tarqalgan. «Tabiiy» tushunchasi bilan «meros bo‘lib qolgan» tushunchasi bir xil ma’noni anglatishi tahmin qilinishi, albatta, noto‘g‘ri. Chunki bola tug‘ilishdan oldin ona qornida rivojlanadi. «Meros» va «meros bo‘lib qolgan» tushunchalari, psixologik adabiyotda, faqat ko‘rsatilgan b ajdodlari belgisi meros bo‘lib qolgan deb o‘ylasakda,

o'shanda ham, tarbiya va o'qitishning to'g'ri natijasi emasligini ko'rsatmoqchi bo'lishsa ham, yoki, ba'zi organizmning fiziologik yoki biologik hususiyatlari bu belgi bilan jamlanishini tahmin qilishga haqiqiy asos bo'ladi. «Meros bo'lib qolgan» tushunchasi, shunday qilib, nafaqat «tabiiy» so'zini, balki «biologik», «fiziologik» va shunga o'xshash so'zlarning sinonimidir.

Bunday turdagi terminologiyaning to'g'ri va aniq emasligi asosiy ma'noni bildiradi. «Meros bo'lib qolgan» termini daliliy aniq tushunchasiga ega, shuning uchun ham bu terminni katta ehtiyotkorlik bilan, faqat aynan shunday tushunchani keltirish mumkin bo'lgan jiddiy asoslar bor joyda qo'llaniladi. Ta'kidlash lozimki, qobiliyat o'zining mavjudligi bilan dinamik tushunchadir. Qobiliyat faqat harakatda, faqat rivojlanishda paydo bo'ladi. Psixologik jihatdan qobiliyat haqida, o'zining rivojlanishdan oldin mavjud bo'lganligidek, hamda qobiliyat o'zining to'la rivojiga yetib, o'zining rivojlanishi to'xtashi haqida so'zlash aslo mumkin emas. Chunki qobiliyat doimiy rivojlanishda bo'lishi kerak. Qobiliyat faqat rivojlanishda mavjud deb, biz bu rivojlanishni u yoki boshqa amaliy yoki nazariy faoliyat jarayonida amalga oshirishini nazardan chetda qoldirshimiz mumkin emas, albatta. Bundan xulosa qilinadiki, qobiliyat aniq faoliyatdan tashqarida paydo bo'lmaydi. Faqat uni psixologik tahlil yo'li bilan biz ularni bir- biridan ajrata olamiz. Qobiliyatni aniq faoliyat boshlanishidan oldin mavjud va faqat uning yakunida qo'llaniladi degan xulosaga kelish aslo mumkin emas. Go'dakda absolyut eshitish qobiliyati tovush balandligini bilish birinchi bor dunyoga kelishidan oldin mavjud emas. Ungacha faqatgina anatomo-fiziologik haqiqatdek iste'dod nishonasi mavjud bo'lgan. Gap qobiliyat faoliyatda namoyon bo'lishida emas, balki ularning shu faoliyatda yaratilishidir. Qobiliyatning rivojlanishi, umuman har qanday rivojlanish ham to'g'ri o'tmaydi: uning harakat kuchi ziddiyatlikning kurashidir, shuning uchun rivojlanishning har xil bosqichida qobiliyat va qiziqishlar o'rtasida ziddiyatlar bo'lishi mumkin. Lekin, bo'lishi mumkin bo'lgan bunday ziddiyatlarni tan olish, qiziqishlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi qobiliyatdan mustaqil yoki aksincha, qobiliyat – qiziqishlardan aslo paydo bo'lmaydi.

Yuqorida ta'kidlab o'tkanimizdek, qobiliyat deb faqatgina u yoki boshqa faoliyatning bajarilishida muvaffaqiyatga erishishdan iborat bo'lishdangina emas, balki o'ziga xos psixologik qobiliyatni tan olish kerak. Biroq, to'g'ridan-to'g'ri qandaydir faoliyatning muvaffaqiyatli bajarilish imkonini aniqlaydigan, o'zgacha bo'lgan qobiliyat emas, balki faqat bu shaxsda mavjud bo'lgan qobiliyatning o'ziga xos birligidir.

Qobiliyat - odam psixikasining eng muhim hususiyatlaridan biri bo'lib, bu xususiyatlarni xaddan tashqari keng to'ldirish imkoni oqibatida qandaydir bir qobiliyatning nisbiy zaifligi hattoki shunday bu qobiliyat bilan hammasidan ko'ra bir-biri bilan chambarchas bog'liq faoliyatning muvaffaqiyatli bajarilish imkoni aslo yo'q

emas. Bir shaxsda qobiliyatning yetishmasligi keng rivojlangan boshqa bir shaxs bilan o'rtalarida juda katta chegara qoplangan bo'lishi mumkin.

Aynan chegaraning qoplashning imkoniyati har hil: masalan, musiqiy iste'dod va musiqaga yoki biror bir shunga o'xshash sohaga bo'lgan qobiliyat bilan bog'langan faoliyat iste'dod bo'lmasa har qanday urinishlar oqibatda omadsizlikka olib kelishi muqarrar.

Hulosa qilib aytadigan bo'lsak qobiliyat va iste'dod insonning hayotda o'z o'rnini topishiga yordam beruvchi muhim individual psixologik husiyat hisoblanadi. Umumiy va mahsus qobiliyatlar insonni hayoti davomida zarur bo'lgan qobiliyatlar sanaladi. Insonning yutuqqa erishishi 80% i mehnat bo'lsa, 20% qobiliyatlarga bog'liq. Shuning uchun har bir inson o'zining ustida tinmay ishlashi zarurdir.